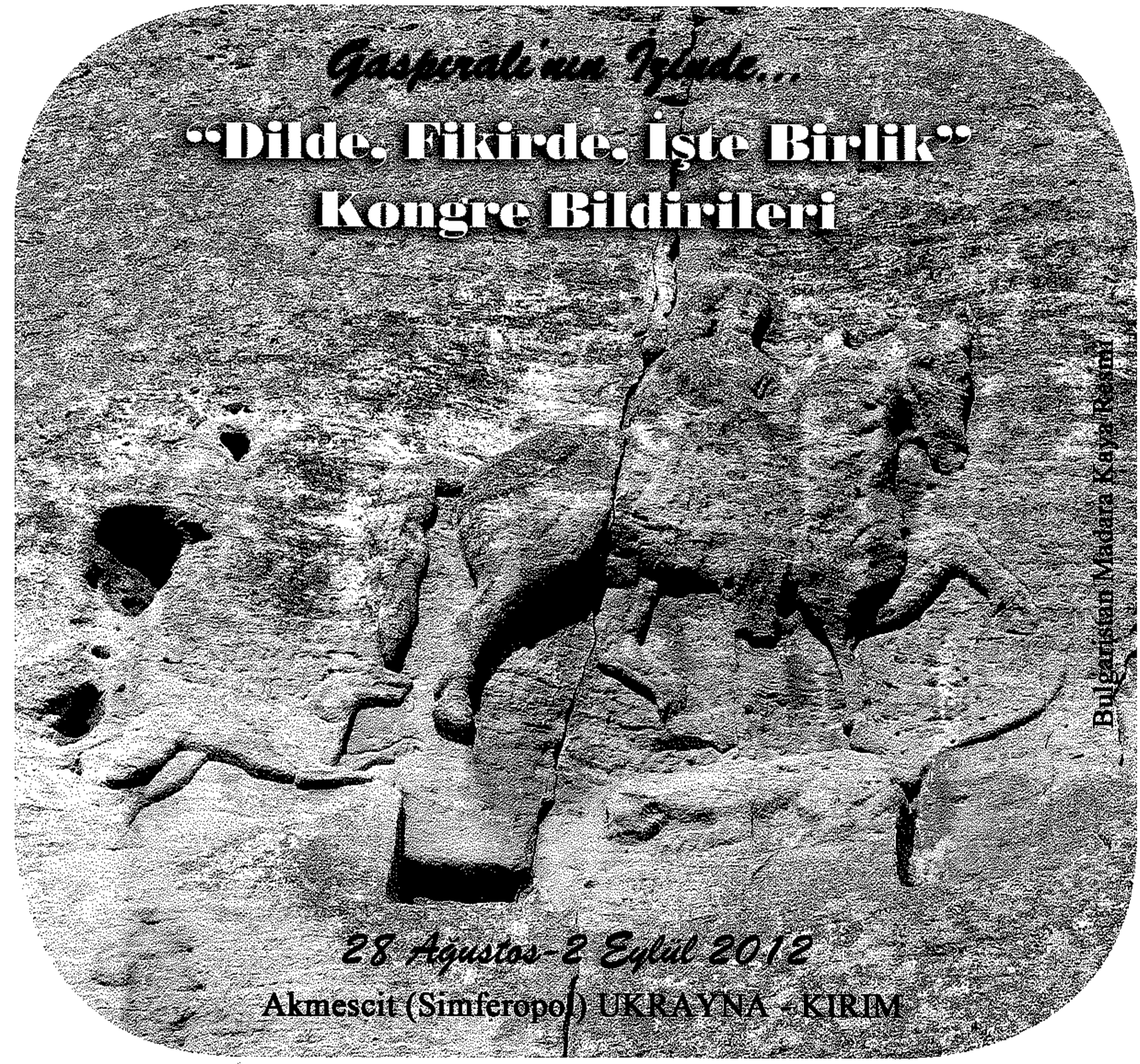
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

10. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Gaspıralı'nın İzinde...

"Dilde, Fikirde, İşte Birlik" Kongre Bildirileri

Bulgaristan Madara Kaya Resmi

28 Ağustos-2 Eylül 2012

Akmescit (Simferopol) UKRAYNA - KIRIM

WWW.TDAVKONGRE.COM

Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi • Sakarya Üniversitesi • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Hava Kurumu Üniversitesi • Kırgızistan Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi • Aksaray Üniversitesi Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi • Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 2012

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

10. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28 Ağustos - 2 Eylül 2012 / Akmescit / Kırım - UKRAYNA

Gaspıralı'nın İzinde...
"Dilde, Fikirde, İşte Birlik"
Kongre Bildirileri

Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi
Akmescit / KIRIM

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Bakü / AZERBAYCAN

Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Celalabad / KIRGIZİSTAN

Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi
Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kızılorda / KAZAKİSTAN

Sakarya Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Ankara / TÜRKİYE

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

Aksaray Üniversitesi
Aksaray / TÜRKİYE

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul / TÜRKİYE

Ortaklığı İle...

İstanbul - 2012

Bu eser
Bakanlar Kurulu'nun 20.07.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla
kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın yayınıdır.

Yayına Hazırlayan
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Editörler
Prof. Dr. A. Vecdi CAN - Yrd. Doç. Dr. Köksal ŞAHİN
Arş. Gör. Muhammed Kürşad UÇAR

Baskı
Aktif Matbaa ve Reklam Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.
Halkalı Cad. Nu: 245 Sefaköy / İSTANBUL
Telefon: (0212) 698 93 54

Haberleşme
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No: 4
Saraçhane / İSTANBUL
Telefon: (0212) 511 10 06 (Pbx)
İnternet Adresi: www.turan.org.tr
e-posta: tdav@turan.org

ISBN: 978-975-498-218-3
Milli Yayın No: 2012-34-Y-0147-263

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

"Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi" 2003 yılından beri, her yıl, aralıksız olarak düzenlenen önemli bir bilimsel organizasyondur. Hatırlanırsa 9. Kongre geçen yıl (Haziran/2011) Can Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilmişti. Bu yıl ise güzel Kırım'ın başkenti Akmescit'teydik.

10. Kongreyi Ukrayna'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'ndeki Akmescit (Simferopol) şehrinde başarıyla düzenledik. 10 Ağustos-2 Eylül 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongrede ev sahibimiz Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi oldu. Bu vesileyle bizi en güzel şekilde ağırlayan Sayın Rektör Prof. Dr. Fevzi YAKUBOV'a, Sayın Dekan Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA'ya ve özellikle Dr. Leniyara SELİMOVA'ya teşekkürü bir borç biliyoruz. Kuşkusuz kongremizin en önemli şeref konuğu Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Mustafa Abdülcemil KIRIMOĞLU oldu. Türk dünyasının yaşayan efsaneleri arasında olan Sayın Kırımoğlu'na bizleri kırmayıp kongremize şeref verdiği için bir kez daha teşekkür eder, bu vesileyle selam ve saygılarımızı sunarız.

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın öncülüğünde birçok yükseköğretim kurumu ile ortaklaşa düzenlenen bu kongrelerin uluslararası bağlamda önemli bir bilimsel işbirliği zemini olarak artık kurumsallaştığı söylenebilir. Zira bu kongreler birçok üniversitemizin kurumsal desteği, fikir ve önerileri çerçevesinde gerçekleştiriliyor. Türk dünyası dâhilindeki üniversiteler arasında karşılıklı bilimsel işbirliği protokolleri imzalanıyor. Türk devlet ve toplulukları özelinde; hayat standartlarının, demokrasinin ve reel egemenliğin bilgi çağında nasıl arttırılabileceği gibi kritik hususlar bilim adamlarınca tartışılıyor.

Gösterilen ilgi ve alakaya bakarak Kongremizin artık Türk devlet ve topluluklarındaki akademisyenleri bir araya getiren başlıca bilimsel platformlardan biri olduğunu söylemek mümkün. Sakarya Üniversitesi'nin koordinasyonuyla; Türkiye'den Aksaray Üniversitesi ve Türk Hava Kurumu Üniversitesi; Azerbaycan'dan *"Devlet İktisat Üniversitesi"*, Kırgızistan'dan *"İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi"*, Kazakistan'dan da *"Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi"* bu seneki kongreyi düzenleyen paydaş üniversiteler oldular. Herhalde Sayın Prof. Dr. Muzaffer ELMAS (Sakarya Üniversitesi Rektörü), Prof. Dr. Mustafa ACAR (Aksaray Üniversitesi Rektörü), Prof. Dr. Ünsal BAN (Türk Hava Kurumu Üniversitesi Rektörü), Prof. Dr. Şemseddin HACIYEV (Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü ve Azerbaycan Milletvekili), Prof. Dr. Kantörö Ş. TOKTOMAMATOV (İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Rektörü), Prof. Dr. K. A. BİSENOV (Kızılorda Korkut Ata Devlet

Üniversitesi Rektörü) ve Kongrelerimize öncülük eden Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. Turan YAZGAN öncelikle teşekkür edilmesi gereken kişiler.

Ayrıca bu üniversitelerden gerek Bilim Hakem Kurulu'nda, gerek Yürütme Kurulu'nda ve gerekse Danışma Kurulu'nda görev alan değerli hocalarımıza ve kıymetli bildirileri ile kongremizin akademik değerini yükselten tebliğ sahiplerine ve hâsılı tüm katılımcılara ne kadar teşekkür etsek azdır.

Yoğun katılımla ve birçok ortakla yurt dışında bilimsel kongre düzenlemek fedakârlık gerektiren zorlu bir çalışma süreci. Burada emeği geçen arkadaşlarımızın isimlerini tek tek saymak ise mümkün değil. Ancak; ulaşım, konaklama, yemek ve gezi organizasyonunu koordine eden Öğr. Gör. Ali KIRKSEKİZ'in; afiş tasarım, web sayfası, bildirilerin takibi ve katılımcılarla iletişim işlerini idare eden Yrd. Doç. Dr. Türker Fedai ÇAVUŞ ile Arş. Gör. Muhammet Kürşad UÇAR'ın; çanta, hediye vb. malzemelerin tedariki, işbirliği yapılan kurum-kuruluşlarla irtibatın sağlanması gibi faaliyetleri yürüten Arş. Gör. Tuğrul KORKMAZ'ın ve Kongre Sekreterliğini yürüten Yrd. Doç. Dr. Köksal ŞAHİN'in isimlerini anmadan geçmenin vefasızlık olacağını düşünmekteyim. Aynı şekilde bu kongrenin fikir babalarından olan ve bizleri yine yalnız bırakmayan Sayın hocam Prof. Dr. Recai COŞKUN ve muhterem eşi Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN hanımefendiye de teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Sakarya Üniversitesi Rektör Yardımcısı sayın Prof. Dr. Musa EKEN ile Genel Sekreteri Öğr. Gör. Metin Küçük'te kesinlikle teşekkürü hak edenler arasında. Onlar olmasaydı Kırım'dan zor gelirdik. Bu arada merkezi Ankara'da bulunan Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği yöneticilerine, özellikle de devamlı irtibatta bulunduğumuz Namık Kemal BAYAR Beyefendiye de katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Coğrafyadan dil ve tarihe, enerjiden uluslararası ilişkilere Avrasya jeopolitiğindeki birçok sorunun, çözüm önerilerinin ve işbirliği imkânlarının tartışıldığı Kongrenin bu seneki teması Kırımlı büyük müellif İsmail Gaspıralı'dan hareketle *"Dilde, Fikirde ve İşde Birlik"* oldu. Farklı ülkelerden çok sayıda akademisyen tespit ve önerilerini bizlerle paylaştı. İki gün boyunca yapılan paralel oturumlarda yaklaşık 150 civarında bildiri sunuldu. Kongrenin açılış ve kapanışına damgasını vuran Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi öğrencilerinin hazırlayıp sundukları müzik ziyafeti ve muhteşem koreografinin hafızalardan uzun süre silinemeyeceği kanaatindeyim. Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi mensubu öğrenci ve personelin samimi misafirperverliği olmasaydı kongre asla bu kadar ihtişamlı olamazdı. Dolayısıyla emeği geçen Kırımlı dost ve kardeşlerimize ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kongrenin ardından üç gün boyunca Gözleve'den Yalta'ya, Sudak'tan Sivastopol'a Kırım Yarımadasını kapsayan kültür gezileri yapıldı. Unutamayacağımız anılara sahip olduk. Türk medeniyetinin önemli bir durağı olan güzel Kırım da saraylar, kaleler, müzeler, camiler, medreseler ve hanlar gezildi. Balaklava'da balıklar yendi. Bahçesaray'daki muhteşem Hansaray'ında ceddimizle gurur duyduk. Bu sarayın içindeki zarif camide cuma namazı kılındı.

Türk dünyasının fikir önderlerinden Gaspıralı İsmail Bey'in Bahçesaray'daki, Cengiz Dağcı'nın Yalta'daki kabirleri başında Yasinler, Fatihalar okundu, dualar edildi. Ruhları şâd, mekânları Cennet olsun...

Sözlerimi Kırım'a giderken uğrayıp vedalaştığımız (meğerki son görüşmemizmiş) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. Turan YAZGAN hocamızı saygı ve rahmetle anarak tamamlamak istiyorum.

Türk Dünyası'nın aksakalı, zamanımızın Gaspıralısı, önderimiz hakka yürüdü. Allah ondan razı olsun, ruhu şad, mekânı Cennet olsun...

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN
Kongre Koordinatörü

Düzenleyici Ortaklar

"10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi" ***Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı***'nın öncülüğü ile ***Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi***'nin ev sahipliğinde aşağıdaki üniversite ve kurumların işbirliğiyle düzenlenmiştir:

Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi
Akmescit / KIRIM

Sakarya Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Bakü / AZERBAYCAN

Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Ankara / TÜRKİYE

Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Celalabad / KIRGIZİSTAN

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

Aksaray Üniversitesi
Aksaray / TÜRKİYE

Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi
Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kızılorda / KAZAKİSTAN

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul / TÜRKİYE

KONGRE ONUR KURULU

Mustafa Cemil KIRIMLIOĞLU **(Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı)**

Ahmet Bülent MERİÇ **(T.C. Kiev Büyükelçisi)**

Prof. Dr. Fevzi YAKUBOV **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Kantöre Ş. TOKTOMAMATOV **(Kırgızistan-Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. M. Bayzak KOPIRBAEVİÇ **(Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Mustafa ACAR **(Aksaray Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Muzaffer ELMAS **(Sakarya Üniversitesi Rektörü)**

Prof. Dr. Şemseddin HACIYEV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü ve Azerbaycan Milletvekili)**

Prof. Dr. Turan YAZGAN **(Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı)**

Prof. Dr. Ünsal BAN **(Türk Hava Kurumu Üniversitesi Rektörü)**

KONGRE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ **(Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dekanı)**

Prof. Dr. Hakan POYRAZ **(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)**

Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN **(Aksaray Üniversitesi Rektör Yardımcısı)**

Prof. Dr. Hüseyin ÇELEBİ **(Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)**

Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ **(Aksaray Üniversitesi Genel Sekreteri)**

Prof. Dr. İsmail KERİMOV **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi İlmi Araş. Merk. Bşk.)**

Prof. Dr. Kadir YILDIZ **(Aksaray Üniversitesi Rektör Yardımcısı)**

Prof. Dr. Mehmet YÜCE **(Uludağ Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Eski Dekanı)**

Prof. Dr. Muhsin HALİS **(Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dekanı)**

Prof.Dr. Musa EKEN **(Sakarya Üniversitesi, Rektör Yardımcısı)**

Prof.Dr. Nevin YÖRÜK **(Türk Hava Kurumu Üniversitesi Rektör Yardımcısı)**

Prof.Dr. Recai COŞKUN **(Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi)**

Prof.Dr. Salih ŞİMŞEK **(Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dekanı)**

Prof. Dr. Selahattin KARABINAR **(Sakarya Üniversitesi İşl. Fak. Uluslararası Ticaret Böl. Bşk.)**

Prof. Dr. Yadigar İZMİRLİ **(Aydın Üniversitesi Rektörü)**

Doç. Dr. Abdullah KÖK **(Korkut Ata Devlet Üniversitesi Türk Dünyası Türk Dili-Edebiyatı Eski Bölüm Başkanı)**

Doç. Dr. Ediye CAPAROVA **(KİPU Tarih ve Filolojisi Fakültesi Dekanı)**

Doç. Dr. Emine GANİYEVA **(KİPU Kırımtatar ve Türk Dilşınaslığı Bölüm Başkanı)**

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA **(KİPU Kırımtatar ve Türk Filolojisi Fakültesi Dekanı)**

Doç. Dr. Refik KURTSEİTOV **(KİPU Tarih ve Filolojisi Fakültesi)**

Doç. Dr. Şükran AKGÜL **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dekanı)**

KONGRE KOORDİNATÖRÜ

Prof. Dr. A. Vecdi CAN **(Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi)**

KONGRE SEKRETERİ

Yrd. Doç. Dr. Köksal ŞAHİN **(Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi)**

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Doç. Dr. Çetin YAMAN **(Sakarya Üniversitesi)**
Doç. Dr. Emin AKÇAOĞLU **(Türk Hava Kurumu Üniversitesi)**
Doç. Dr. Eyyup YARAŞ **(Aksaray Üniversitesi)**
Doç. Dr. Giray Saynur BOZKURT **(Sakarya Üniversitesi)**
Doç. Dr. Haluk BENGÜ **(Niğde Üniversitesi)**
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ **(Gazi Üniversitesi)**
Doç. Dr. İlyas TOPSAKAL **(İstanbul Üniversitesi)**
Doç. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK **(Niğde Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Adnan DOĞRUYOL **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI **(Yıldız Teknik Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Erdal AKSOY **(Gazi Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Fariz AHMEDOV **(Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Gülten HERGÜNER **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI **(Dumlupınar Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. İlhami YÜCEL **(Erzincan Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Köksal ŞAHİN **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Kürşad GÜLBEYAZ **(Dicle Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DURUEL **(Mustafa Kemal Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ZÜGÜL **(Dumlupınar Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Nevran KARACA **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Recep YILMAZ **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN **(Sakarya Üniversitesi)**
Yrd. Doç. Dr. Türker Fedai ÇAVUŞ **(Sakarya Üniversitesi)**
Dr. Enise ABİBULLAYEVA **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi)**
Dr. Leniyara SELİMOVA **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi)**
Dr. Lüdmila RUSTEMOVA **(Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi)**
Öğr. Gör. Ali KIRKSEKİZ **(Sakarya Üniversitesi)**
Öğr. Gör. İlker AKALAN **(Sakarya Üniversitesi)**
Öğr. Gör. Metehan KÜÇÜKER **(Bülent Ecevit Üniversitesi)**
Araş. Gör. Kamil TAŞKIN **(Sakarya Üniversitesi)**
Araş. Gör. Muhammed Kürşad UÇAR **(Sakarya Üniversitesi)**
Araş. Gör. Şuayyip Doğuş DEMİRCİ **(Sakarya Üniversitesi)**
Araş. Gör. Tuğrul KORKMAZ **(Sakarya Üniversitesi)**

KONGRE BİLİM HAKEM KURULU

Prof. Dr. A. Kılıçbay BİSENOV	Kazakistan	Prof. Dr. M. Bülent TOKAT	Türkiye
Prof. Dr. A. MAMASIDIKOV	Kırgızistan	Prof. Dr. Maarife HACIYEVA	Azerbaycan
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	Türkiye	Prof. Dr. Mahir HOTI	Arnavutluk
Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV	Türkmenistan	Prof. Dr. Mahir NAKİP	Türkiye
Prof. Dr. Abılay AYDASOV	Kazakistan	Prof. Dr. Manasbek MUSAYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN	Türkiye	Prof. Dr. Marina TİTOVA	Rusya
Prof. Dr. Akimshan ARUPOV	Kazakistan	Prof. Dr. Mehdi ELEZİ	Kosova
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Türkiye	Prof. Dr. Mehdi ERGÜZEL	Türkiye
Prof. Dr. Almaz ŞAYHULOV	Başkurdistan	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Türkiye
Prof. Dr. Alövsat MÜSLİMOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Mehmet YÜCE	Türkiye
Prof. Dr. Alparslan PEKER	Amerika	Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA	Türkiye
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Muhsin HALİS	Türkiye
Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Musa EKEN	Türkiye
Prof. Dr. Arber ÇELIKU	Makedonya	Prof. Dr. Mustafa AKAL	Türkiye
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ERDEM	Türkiye
Prof. Dr. B. KOJAMBERDİYEV	Kazakistan	Prof. Dr. Mustafa ERKAL	Türkiye
Prof. Dr. Bagdat KARPUZULI	Kazakistan	Prof. Dr. Mustafa TURAN	Türkiye
Prof. Dr. Baymirza KOJAMBERDİYEV	Kazakistan	Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN	Türkiye
Prof. Dr. Becet BROŞORİ	Kosova	Prof. Dr. Nevin YÖRÜK	Türkiye
Prof. Dr. Bekir DENİZ	Türkiye	Prof. Dr. Nurbübü ASİPOVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Berrak KURTULUŞ	Türkiye	Prof. Dr. Oktay GÜVEMLİ	Türkiye
Prof. Dr. C. Gökhan BAHŞİ	Almanya	Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. Cusupbek PİRİMBAYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Orhan BATMAN	Türkiye
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Türkiye	Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN	Türkiye
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Türkiye	Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA	Türkiye
Prof. Dr. Enver HALİLOVİÇ	Bosna Hersek	Prof. Dr. Ömer ANAYURT	Türkiye
Prof. Dr. Erman COŞKUN	Türkiye	Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Türkiye
Prof. Dr. Evez BAYRAMOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Rami MEMUSAJ	Arnavutluk
Prof. Dr. Eyyup AKTEPE	Azerbaycan	Prof. Dr. Rana KUTANİŞ	Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR	Türkiye	Prof. Dr. Recai COŞKUN	Türkiye
Prof. Dr. Famil ŞAMİLOĞLU	Türkiye	Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi YAKUBOV	Kırım	Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Türkiye
Prof. Dr. Gabil MANAFOV	Azerbaycan	Prof. Dr. Remzi ATAOĞLU	Kırgızistan
Prof. Dr. Gafitullina DİLARA	Özbekistan	Prof. Dr. Roza NESEPOVA	Türkmenistan
Prof. Dr. Galina SMİRNOVA	Rusya	Prof. Dr. Ruzal YUSUPOV	Tataristan
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ	Türkiye	Prof. Dr. Sabır Murat BOKENBAYULI	Kazakistan
Prof. Dr. Hadişa NUGMANOVA	Kazakistan	Prof. Dr. Salih AYNURAL	Türkiye
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	Türkiye	Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK	Türkiye
Prof. Dr. Halil KALABALIK	Türkiye	Prof. Dr. Sedat KUÇİ	Kosova
Prof. Dr. Halit KESKİN	Türkiye	Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	Türkiye
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Türkiye	Prof. Dr. Selahattin SARI	Türkiye
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Türkiye	Prof. Dr. Sejfudin ZAHİROVİÇ	Bosna Hersek
Prof. Dr. Hasan Kürşat GÜLEŞ	Türkiye	Prof. Dr. Serdar ALTINOK	Türkiye
Prof. Dr. Hasan PİRKUL	Türkiye	Prof. Dr. Sibel TURAN	Türkiye
Prof. Dr. Hayri DUMAN	Türkiye	Prof. Dr. Süleyman ELİYARLI	Azerbaycan

Prof. Dr. Hilmi BAHADIR AKIN	Türkiye	Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE	Rusya
Prof. Dr. Hilmi KIRLIOĞLU	Türkiye	Prof. Dr. Ş. Urpaş JANİYAZKIZI	Kazakistan
Prof. Dr. Hüseyin ÇELEBİ	Türkiye	Prof. Dr. Şaban KAYIHAN	Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN	Türkiye	Prof. Dr. Şemseddin HACIYEV	Azerbaycan
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ	Türkiye	Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TATARLI	Bulgaristan	Prof. Dr. Turar KOYÇİYEV	Kırgızistan
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN	Kırgızistan	Prof. Dr. Uli SCHAMİLOGLU	ABD
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Kosova	Prof. Dr. Ünsal BAN	Türkiye
Prof. Dr. İsmail KERİMOV	Kırım	Prof. Dr. Vahit TÜRK	Türkiye
Jenis SADUAKASULI	Kazakistan	Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA	Hakasya
Prof. Dr. K. TABALDİYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Vasili GAYFULİN	Tataristan
Prof. Dr. Kadırali KONKUBAYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Veysel BOZKURT	Türkiye
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	Türkiye	Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV	Hakasya
Prof. Dr. Kamil AYDIN	Türkiye	Prof. Dr. Yusuf ALPER	Türkiye
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK	Türkiye	Prof. Dr. Zahid MEMMEDOV	Azerbaycan
Prof. Dr. Kubatbek TABALDİYEV	Kırgızistan	Prof. Dr. Zakir MEMMEDOV	Azerbaycan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA	Kırgızistan	Prof. Dr. Zamira DERBİŞEVA	Kırgızistan
Prof. Dr. Lev P. KURAKOV	Çuvaşistan	Prof. Dr. Zeba MUSAYEVA	Kırgızistan
		Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI	Türkiye

Yukarıda yer alan Bilim Hakem Kurulu ile birlikte **10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**'ne gönderilen bildiri sayısının beklenenin üzerinde olması nedeniyle söz konusu bildirilerin bilimsel değerlendirme sürecinde ayrıca aşağıda isimleri yer alan akademisyenlerden de yardım ve destek alınmıştır. Katkılarından ötürü her birine ayrı ayrı teşekkür ederiz.

EK HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU **(Türkiye)**
Prof. Dr. Osman AKANDERE **(Türkiye)**
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK **(Türkiye)**
Doç. Dr. Ayşe CANATAN **(Türkiye)**
Doç. Dr. Cahit GELEKÇİ **(Türkiye)**
Doç. Dr. Giray Saynur BOZKURT **(Türkiye)**
Doç. Dr. Habib YILDIZ **(Türkiye)**
Doç. Dr. Halil İbrahim AYDINLI **(Türkiye)**
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ **(Türkiye)**
Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ **(Türkiye)**
Doç. Dr. Mustafa Kemal AYDIN **(Türkiye)**
Doç. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK **(Türkiye)**
Doç. Dr. Nilgün SARIKAYA **(Türkiye)**
Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY **(Türkiye)**

OSMANLI İLİM VE KÜLTÜR HAYATINDA KIRIMLI MÜELLİFLER

Doç. Dr. Davut KILIÇ*

Özet

Bu çalışmada Bursalı Mehmed Tahir Bey'in, "Kırım Müellifleri" adlı risalesi[1] ve yine aynı yazarın "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinden hareketle, Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkıda bulunan Kırımlı ilim, din ve kültür adamlarını kronolojik olarak ana başlıklar halinde tanıtmayı amaçladık.

Anahtar kelimeler: *Kırım, Osmanlı, Ulema, Meşayih, Tarihçiler, Şairler.*

1. Giriş

Hiç şüphesiz milletleri ayakta tutan milli kültürleridir. Bu kültürü de besleyen büyük ölçüde geçmişten günümüze geleceği şekillendirmek üzere köprü vazifesi gören bilim insanlarının vücuda getirdiği eserleridir. Bundan dolayıdır ki milletler, tarihi kaynaklarını kuşaklar arasındaki inanç ve kültür hayatının sürekliliğini sağlamada ve gelecek nesillere aktarmada etkin bir şekilde kullanmak durumundadır. Bu cümleden hareketle biz de tebliği de *Servet-i Fünûn Dönemi İlmi Türkçülük Hareketinin* önde gelen isimlerinden *Bursalı Mehmed Tahir Bey'in* biyografi ve bibliyografya çalışmalarında ortaya koyduğu Türk düşünce ve kültürüne hizmet eden Kırımlı Müellifleri anlatmayı hedefledik.

2. Ulema (Âlim ve Bilginler)

2.1. Mevlana Şerefeddin bin Kemal

Önde gelen ulemadan biri olup Şarihu'l-Menar şöhretiyle bilinmektedir. Fıkıh tahsilini Hafızuddin Muhammed Bezazi'den yapıp, Kırım'dan Bursa'ya Sultan II. Murad tarafından gönderilmiştir. H. 847/1443-44 tarihinde vefat ederek Emir Sultan civarına defnedilmiştir. Ayrıca Edirneli Badi Efendi merhumun, Riyad-u Belde-i Edirne ismindeki eserinde Edirne'de vefat ettiği ve Zindan Altın'da Tatar Han Kabristanında el-Makam ismiyle bilinen yere defnedildiği kayıtlıdır. Fıkıh Usulünden Menari'yi şerh etmiş ve fıkıh kitaplarından bazılarına açıklayıcı bilgiler ilave etmiştir. Bu şerhin bir nüshası Küçük Efendi Kütüphanesinde vardır (B. M. Tahir Bey, 1335: 7 vd).

2.2. Mevlana Seyyid Ahmed bin Abdullah (Mevlana-yı Kırımî)

Fatih Sultan Mehmed Han'ın iltifatına mazhar olmuş biridir. H. 879/1474-75 de İstanbul'da vefat edip oğlu Muhiddin Efendi'nin Ağayokuşu'nda bina ettiği Camiye defnedilmiştir. Künhü'l-Ahbar'da Bursa'da metfun olduğu kayıtlı ise de belgelenememiştir. Eserleri:

2.2.1. Haşiye-i Tefsir-i Beyzavi: Bu eserin ismi Misbahu't-Ta'dil fi-Keşfi Envari't-Tenzil olup bir nüshası Üsküdar'da Atlama Taşında Selim Ağa Kütüphanesinde, Atik Valide Sultan'dan kalan kitaplar arasında mevcuttur.

2.2.2. Şerh-i Miftahu'l-Gayb: Bu eserin müellif hattı ile yazılan nüshası Selim Ağa Kütüphanesindedir. Eserin hatimesinden H. 874/1469-70 tarihinde yazıldığı kayıtlıdır.

2.2.3. Şerh-i Gülşen-i Râz: Şeyh Mahmud Şebisteri'nin meşhur eserinin Farsça yazılmış bir şerhidir. H. 879/1474-75'de İstanbul'da kaleme alınmış olup bir nüshası Ayasofya Kütüphanesindedir.

2.2.4. Haşiye-i Şerh-i Akâid

2.2.5. Haşiye-i Telvîh

---

* Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ, dkilic@firat.edu.tr, dkilic40@gmail.com.

[1] Bursalı Mehmed Tahir'in bu eseri aynı zamanda "Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri" adıyla Mehmed Sarı tarafından günümüz harflerine çevrilerek Kültür Bakanlığı yayınlarından 1990 tarihinde kitap olarak da yayınlanmıştır.

2.2.6. Şerh-i Lübbü'l-Lübâb: Eserin metni Seyyid Abdullah Nukrekâr'a aittir.

2.2.7. Haşiye-i Mutavvel: Bu eserin diğer bir ismi Muavvel'dir (B. M. Tahir Bey, 1335: 8 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 368).

2.3. Mevlana Rükneddin Ahmed bin Mehmed

Yukarıda zikredilen Mevlana Şerefeddin'in öğrencilerinden olup üstadının kitaplarına bağlı olarak eser kaleme almıştır. Yazmış olduğu Buhari-i Şerif Şerhi buna bir örnektir. Mürteiş lakabıyla bilinen bu zat Kırımda 30 sene kadılık görevinde bulunduktan sonra Kahire'ye gelmiş ve burada Darul Adl'e Müftü olmuş ve Camiul Ezher ve diğer yerlerde ders vermiştir. H. 883/1478-79 tarihinde burada vefat etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 12 vd).

2.4. Mevlana Recep bin İbrahim

Kıraat ilimi mütehassıslarından önden gelen birisi olup Kırımlıdır. Vatanında ilim tahsilinden sonra Sivas'a giderek İlimi Kıraattan Şehy Mehmed Şemsseddin bin Mahmud Habbazi'den yedi kıraat üzerine ders alıp Kastamonu'ya sonra Bursa'ya giderek burada Şeyhul Kurra olmuştur. H. 895/1489-90 tarihinde vefat etmiştir. Söz konusu bilgiler İmam Cezeri'nin basılmamış Tabakatul Kurra adlı eserinde vardır. Yine aynı eserde zikredilen Emir bin Osman Sufi'de Kırımlı olup H. 730/1329-30 tarihinde Şam'da vefat etmiştir. Ebu Bekir Tunusi, İbrahim bin Galilbedevi ve Ahmed bin Cabbar'dan kıraat ilmini tahsil etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 16 vd).

2.5. Baba Kûşî Abdurrahman Efendi

Ebu Suud Efendinin öğrencilerinden olup tahsilini tamamladıktan sonra Kefe Müftülüğüne tayin olmuştur. H. 983/1575-76 tarihinde vefat etmiştir. İslâm Hukukuna ait basılı olmayan Bostan-ı Şakayık-ı Numan isminde bir eseri vardır. Oğlu Mustafa Efendi de değerli bir zat olup Nizamuttevarih'i, Enisül Mülük ismiyle Türkçeye tercüme etmiştir. Bu eserin bir nüshası Hamidiye Kütüphanesindedir (B. M. Tahir Bey, 1335: 12).

2.6. Hüseyin Kefevî

Aslen Kefeli olup tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Mekke-i Mükerreme Mollalığını ifa ederken H. 1010/1601-02 tarihinde vefat ettiği Şakayık Zeyli Ataide ifade edilmiş ise de Riyazı Belde-i Edirne adlı eserde memuriyetten sonra Edirne'ye geldiği ve burada vefat ederek Zehr-i Mar Camii bahçesine defnedildiği kayıtlıdır. Mezar taşında Sultan-ul Müellifin Kefevî Hüseyin Efendi H. 1010 ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca Bostan-ı Efruz Canan ismindeki Gülistan Şerhi adlı eserin önsözünde müellifin hayatı ve eserlerinden bahsedilmektedir. Eserleri şunlardır:

2.6.1. Şerh-i Buhari-i Şerif ilâ-Hadis-i Gusl

2.6.2. Şerh-i Müslim-i Şerif ilâ Nısf

2.6.3. Şerh-i Divan-ı Hafız

2.6.4. Şerh-i Lamiet'ül Acem

2.6.5. Raz-name fi-Menakibıl Ulema-i ve'l Meşayih: Bu eserin bir nüshası Hekimoğlu Kütüphanesinde mevcuttur. Bir de Sevanihü't Tefail ve Levayihul Tevfil isminde Falnamesi vardır ki bunun büyük bir bölümü Hafız Şirazi Divanında ki fallardan ve bunlara dair yazılan hikâyelerden bahseder. Bu eserin bir nüshası Aşir Efendi Kütüphanesindedir (B. M. Tahir Bey, 1335: 10 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 323 vd).

2.7. Abdullah Efendi

İlim ve hattatlıkta meşhur olan bu zat tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Hat sanatının kaidelerine dair Türkçe kaleme aldığı basılmamış bir eseri vardır. H. 1067/1656-57 tarihinde vefat etmiş olup Edirne Kapısı dışında Eyüp'e giderken Mustafa Paşa Dergâhına dönen yolun sol tarafında metfundur. Döneminin hattan icazetli ve sayılı âlimlerindendir (B. M. Tahir Bey, 1335: 13).

2.8. Ebül-beka Muhibbüddin Eyyüp Kefevî

Kefe Müftüsü Şerif Musa Efendinin oğlu olup Kudüs gibi yerlerde Naiplik görevinden sonra İstanbul'a gelmiş ve H. 1094/1682-83 tarihinde vefat etmiştir. Eyüp Sultan Türbesine bitişik olarak defnedilmiştir. Eserlerinden en meşhuru Külliyat-ı Ebil Beka ismiyle de bilinen Külliyat-ı Ulumu Ebil Beka ala Vefk-ul Lüğat adlı felsefi kavramları açıklayan kitabıdır. Muhtasar Külliyat-ı Ebil Beka ismiyle özetlenen yazma bir nüshası Manastır Kütüphanesindedir. Diğer eserleri ise şunlardır:

2.8.1. Tuhfetü'ş-Şahan: Fıkıh ilmine dair Türkçe basılmış bir eserdir.

2.8.2. El İkdu'l-Ferid: Ayrıca bu isimle İbn-i Abdurrabbeh ile Melik es-Saidin de eserleri vardır.

2.8.3. Haşiye-i Vaziyye: Nasihatname türünde bir eser olup basılmamıştır.

2.8.4. Kitabul Betyan fi-İ'rabil Kur'an (B. M. Tahir Bey, 1335: 11 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I, 307 vd).

2.9. Abdünnafi Efendi

Ulemadan Abdul Veli Efendinin oğullarından olup Kırımlıdır. Eğitimini İstanbul'da yapmıştır. Fıkıh ilmine olan ilgisi daha fazladır. H. 1155/1742-43 Ramazanında vefat ederek Emir Buhariye defnedilmiştir. Mufassal Mülteka Şerhi ve Kutübü Metedaveleden bazılarına haşiye yazmıştır (B. M. Tahir Bey, 1335: 16).

2.10. Ömer bin Salih Efendi

Fukahadan bir zat olup Kırımlıdır. Tuhfetül Feteva ismindeki eseri Fıkıh ilmindeki derecesini göstermesi bakımından önemlidir. H. 1159/1746-47 tarihinde vefat etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 17).

2.11. Kefevî Mehmed Efendi

Arapçaya vakıf bir âlim olup tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Medine-i Münevvere ye oradan Kudüs'e Kadı olarak tayin edilmiştir. 1168/1754-55 tarihinde burada vefat etmiştir. Eserleri şunlardır:

2.11.1. İsbat-ı Vacip

2.11.2. Haşiye ale'l-Hayali

2.11.3. Haşiye ala Şerh-i İslam

2.11.4. Haşiye ale'l-Celal

2.11.5. Haşiye-i Lâri

2.11.6. Haşiye-i Mirzacan

2.11.7. Şerh-i Bina

2.11.8. Şerh-i Emsile

2.11.9. Haşiye ale'l-Hüseyniyye (B. M. Tahir Bey, 1335: 15 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 380 vd).

2.12. Ferruh İsmail Efendi

Encümen-i Danişin önemli üyelerinden biridir. Encümen-i Daniş hakkında, Cevdet Paşa Tarihi ile Kethüdazade öğrencilerinden Musika-i Hümayün Farsça hocası Emin Efendi'nin Menakıb-ı Kethüdazade ismindeki eserinde geniş bilgi mevcuttur. H. 1256/1840-41 tarihinde vefat ederek, Yıldız Sarayı'nın Ortaköy yönündeki kabristanına defnedilmiştir. Eserleri şunlardır:

2.12.1. Tefsir-i Mevakib: Türkçe bir tefsirdir.

2.12.2. Manzum Mesnevi-i Şerif Tercümesi: Mesnevi-i Şerifin yedinci cildinin tercümesi olup zeylinde Nahifi'ye ait manzumeler bulunmaktadır (B. M. Tahir Bey, 1335: 14 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 318).

2.13. Reşid Ahmed Efendi (Kırımî-zade)

Kırımîzade Mehmed Efendi'nin oğludur. Tahsilini tamamladıktan sonra Diyarbakır Mollalığı ve Baltrak Evkaf Müftülüğü yapmıştır. H. 1279/1862-63 tarihinde vefat ederek Fatih Camii bahçesine defnedilmiştir. Fıkıh ilmine ait Kırımîzade Mecmuası adlı eseri matbu ve meşhurdur (B. M. Tahir Bey, 1335: 13 vd).

2.14. Abdussettar Efendi

Fıkıh ilminde ihtisas yapmış bir kişidir. İstanbul'da fıkıh tedris eylemiş ve H. 1304/1886-87 tarihinde Hacdan dönerken Taif de vefat etmiştir. Basılı eserleri şunlardır:

2.14.1. Teşrih-i'l-Kavaidi'l-Külliyeti fi-Ahkami'l-Fer'iyyetü'l-Ameliyye

2.14.2. Medhal-i Fıkıh

2.14.3. Şerh-i Kavaidi'l-Mecelle (B. M. Tahir Bey, 1335: 14; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 278).

2.15. Habibüddin Ali Efendi

Değerli bir ilim adamı olup kaleme aldığı Levayih-i Faika ve Alaik-i Raika ala't-Tefsir ve'l Hadis ve'l-Fıkıh ve'lferaiz ile Tasrih ismindeki Telvih Haşiyesi onun ilimi derecesini gösterir. Bundan başka Tuhfetu's-Sultan isminde bir eseri daha vardır (B. M. Tahir Bey, 1335: 14).

3. Meşâyih (Şeyhler)

3.1. İbrahim (Kırımî) Efendi

Fususul Hikemi şerh eden Sofyalı Bali Efendinin halifelerinden Filibeli Nureddinzade'nin de halifesidir. İstanbul'da Tatar Şeyhi adıyla bilinir. Kırım'dan döndükten sonra küçük Ayasofya Zaviyesinde

ikamet ederek Fatih Camiinde Kuran Tefsiri derslerine başlamıştır. H. 1001/1592-93 tarihinde vefat ederek Edirne Kapısı dışında mürşidinin metfun bulunduğu Siret Tekke denilen mahalle defnedilmiştir. Eserleri basılı olmayıp isimleri şöyledir:

3.1.1. Tefsir-i Sure-i Nur

3.1.2. Şerh-i Hadis-i İnnellahe Teala A'tuni Seb'u'l-Mesani

3.1.3. Medarici'l-Müluku'l Mennan fi-Beyani Mearici'l-İnsan: Sure-i Haşr'in ahirindeki ayetlerin tefsirini ve bu baptaki tasavvufi bilgiler ve bilinmeyenlerin keşfi ile alakalı bir eserdir.

3.1.4. Mevahibu'r-Rahman fi-Beyan-ı Meratibu'l-Ekvan (İsminden de anlaşıldığı üzere tasavvuffi bir olup, Sultan III. Murad'ın Şark seferinden de bahseder.)

3.1.5. Haşiye ale'l-Camî (B. M. Tahir Bey, 1335: 3 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 118).

3.2. Şeyh Afifüddin Abdullah Efendi

Yukarıda tanıttığımız İbrahim Efendinin oğlu olup şiire merakı vardır. Afifi mahlaslı Türkçe yazılmış tasavvufi şiirleri, Manzum Aruz Risalesi bulunmaktadır. Kefe'de müftülük yapmıştır. Bu zatın dışında Halveti Tarikatının Gülşen'i kolu büyüklerinden Edirne'de metfun Sezayi hülefasından Muhammed Fakri Efendi'de Kırım'dan yetişen tanınmış şeyhlerdendir. Tasavvufun ana kaynaklarından Hoca Abdullah Ensari-i Herevi'nin meşhur eser-i olan Menazilü's-Sairin'i tercüme etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 4).

3.3. Haydarzade Mehmed Feyzi Efendi

Halveti Tarikatının şeyhlerinden biri olup Kefeli'dir. Tahsilini İstanbul'da yapmıştır. H. 1055/ 1645-46 yılında vefat etmiştir. Eserleri basılı olmayıp isimleri aşağıdadır.

3.3.1. Ravzatü'l-İbad: Hadis-i Erbain Şerhidir.

3.3.2. Risale fi-Hakki'l-Hamr: Eser içkinin haramlığından bahseder.

3.3.3. Risale fi-Cevaz-ı Devran-ı Sufiyye:

3.3.4. Hadaikü'l-Ahyar fi-Hakayiku'l-Ahbar: 20 bölüm üzere tertip edilmiş ahlaki vaazlardan müteşekkildir. Bu eserin telif tarihi H. 1053/1643-44'tür. Bir nüshası Kılıç Ali Paşa Kütüphanesindedir (B. M. Tahir Bey, 1335: 5; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 108).

3.4. Ahmet Efendi

Nakşibendi Tarikatından olup tahsilini tamamladığı İstanbul'da H. 1156/1743-44 tarihinde vefat etmiştir. Ayvansaray yakınındaki Emir Buhari Mescidi bahçesine defnedilmiştir. Sadrettin-i Konevi'nin meşhur olan Miftahu'l-Gayb ismindeki eserini şerh etmiştir. Müellifin başka eserleri olduğu anlaşılıyorsa da bugüne kadar elde edilememiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 6).

3.5. Selim Baba

Kadiriye Tarikatının büyüklerinden bir zat olup İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra kadılık görevine atanmıştır. Bosna Kadısı iken terk-i meslek eyleyip evvela şeyh Mehmed Efendi isminde bir zata intisap etmiştir. Mürşidinin vefatından sonra Keseriye'de Kadiri şeyhlerinden biri olan Hüseyin Efendi'ye tabi olarak Köprülü'de irşada başlamıştır. H. 1170/1756-57 tarihinde vefat ettiğinde kendi yaptığı dergâha defnedilmiştir. Aşağıda verilen eserleri matbu değildir.

3.5.1. Burhanu'l-Arifin: Müritlerin hal ve makamlarından bahseden 12 fasıl üzere tertip edilmiş Türkçe bir eser olup eser içerisinde ilahi aşk üzerine yazılan ilahiler de vardır.

3.5.2. Miftahu'l-Müşkilatü's-Sadıkin ve Adab-ı Tariki'l-Vasilin: Bu da Türkçe kaleme alınmış tasavvufi bir eserdir (B. M. Tahir Bey, 1335: 4 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 188).

3.6. Hamid Bî-nevâ

Halveti Tarikatı şeyhlerinden olup İstanbul'da tahsilini tamamlamıştır. Daha sonra irşat için memur olarak tayin edildiği Tekfur Dağı'nda H. 1185/1771-72 tarihinde vefat ettiğinde görev yaptığı dergâhın bahçesine defnedilmiştir. Müellifin Vahdet-i Vücuttan bahseden Risale-i Tevhid adında basılmış Türkçe bir eseri vardır (B. M. Tahir Bey, 1335: 6).

3.7. Hicabi Abdülbaki Efendi

Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden olup Bahçesaraylıdır. H. 1188/1774-75 tarihinde Amasya'da Ürgüplü Hacı Ahmet Efendi'den dersini tamamlamıştır. H. 1238/1822-23 tarihinde vefat ettiğinde

Amasya'ya bir saat mesafede Zire olarak bilinen yerde yaptırdığı dergâhın bahçesine defnedilmiştir. Eserleri basılı olmayıp aşağıdadır.

3.7.1. el-Ebkiretü'l-Mü'telifetü fi-Şerhi Emsileti'l-Muhtelifeti: Arapça Emsilenin tasavvufi bir şerhidir.

3.7.2. Bade-i Kevser

3.7.3. Hediye-i Helal

3.7.4. İnâs ve'l-İstînâs

3.7.5. Nikat-ı Tevhidiyye

3.7.6. Badi-i Fakr-u Fena

3.7.7. İkazü'n-Naim

3.7.8. Ta'rifü'l-İnsan (B. M. Tahir Bey, 1335: 6 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. I: 111 vd).

4. Tarihçiler

4.1. Mahmud bin Süleyman Kefevî

Kırımda doğup Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gelmiştir. Farsça, Ketaib-i Aglamülahbar Min Fukaha-i Mezheb-i Numanul Muhdar isimli basılmamış eseri Hanefi ulemasının hayatı ve eserlerinin bir kısmını ihtiva eder. Ketaib ismiyle de anılan bu eser Hanefi fıkıh müelliflerinin de hayatlarını anlatır. Arapça eser ve şiirlerinin yanı sıra bazı risale ve araştırmaları da vardır. H. 997/1588-89 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ketaib adlı eserin nüshaları İstanbul kütüphanelerinin birkaçında mevcuttur (B. M. Tahir Bey, 1335: 34; B. M. Tahir Bey, 1333, C. II: 391 vd).

4.2. Vecihi Hasan Efendi

Divan-ı Hümayun kâtiplerinden olup Bahçesaray doğumludur. H. 1067/1656-57 ile H. 1081/1670-71 tarihleri arasında vukua gelen olayları, yazdığı Hamidiye, adlı eseri Nuruosmaniye, Köprülü ve Enderun kütüphanelerinde bulunmaktadır. H. 1081/1670-71 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Müellifin eserinde Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Kaymakam olan Mustafa Paşa'nın vefatına kadar mühürdarlığında bulunarak bu müddet zarfında zuhur eden olayları yazmıştır. Şiirlerinin bulunduğu divanının bir nüshası da Enderun-u Hümayun'un Sarık Odası kitapları arasındadır (B. M. Tahir Bey, 1335: 32).

4.3. Abdulgaffar bin Hasan Efendi

Kırımlı muteber tarihçilerden biri olup aşağıda verilen eserleri kaleme almıştır. Ancak eserleri matbu değildir.

4.3.1. Hadîs-i Erbain Şerhi: Bilinen tarz üzere kaleme alınmış bir eserdir.

4.3.2. Mecmu'a: değişik fıkhi meselelerden bahseden bir fıkıh kitabıdır.

4.3.3. Umdetü'l-Ahbarü'l-Mütenevvia: Kırım Giraylarının durumlarını anlatan ve 329 sayfadan oluşmuş bir tarih kitabıdır. H. 1157/1744-45 tarihinde kendi eliyle yazdığı bu eserin bir nüshası Esad Efendi Kütüphanesindedir (B. M. Tahir Bey, 1335: 33; B. M. Tahir Bey, 1342, C. III: 23).

4.4. Rahmi Efendi (Vakanüvis Mustafa Rahmi Efendi)

Şair ve tarihçi bir kişi olup Bahçesaraylıdır. Tezakiri Şuaradan Ramiz Efendi Tezkiresinde Akkirmanlı olduğu yazılı ise de belgelenmemiştir. Tahsilini İstanbul'da yapmıştır. Devlet hizmetinde bulunduktan sonra H. 1160/1747-48 tarihinde Osmanlı devleti tarafından name-i hümayun ile İran'a sefir olarak tayin olunan Keserye'li Hacı Ahmet Paşa'nın maiyetinde İran'a gidip geldiği için Sefaretname-i İran adlı eseri kaleme almıştır. Divançesi de mevcuttur. Bu iki eserde basılmamıştır. 1164/1750-51'de vefat ederek Edirne Kapısı dışında defnedilmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 34 vd; B. M. Tahir Bey, 1342, C. III: 122).

4.5. Nuri Bey (Yüzbaşı Osman Nuri Bey)

Babası Kırımlı olan müellif İstanbul'da doğmuştur. Güzel bir Türkçe ile yazdığı tarih kitapları vardır. Harbiye okulundan mezun olduktan sonra aynı okulda tarih öğretmenliği yapmıştır. H. 1327/1909-10 yılında genç denilecek yaşta iken vefat etmiştir. Edirne Kapısı dışındaki aile kabristanına defnedilmiştir. Fransızca ve Almancadan tercümeler yapmıştır. Basılı eserleri şunlardır:

4.5.1. Abdülhamid'in Hayat-ı Siyasiyyesi ve Hususiyyesi: Üç ciltten ibaret bu eserin yarısı neşredilmişse de vefatı dolayısıyla diğer yarısı ise meşhur tarihçi Ahmed Vefik Bey tarafından tamamlanmıştır.

4.5.2. Karadeniz ve Boğazlar Meselesi

4.5.3. Piyade Talimnamesinin İzahı

4.5.4. Bölük Muharebesi (B. M. Tahir Bey, 1335: 33 vd; B. M. Tahir Bey, 1342, C. III: 115).

4.6. Şerif Musa Efendi

Ebulbeka Eyyüp Efendinin babasıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra vatanı olan Kefe'de eser yazmakla meşgul olmuştur. Fıkıh ilminde ihtisası olduğu gibi tarih ilminde de söz sahibidir. Müze-i Hümayun Kütüphanesinde, Şemsüt Tevarih isminde bir eseri vardır. Bu eserin birinci kısmında siyaset, ikinci kısmında ise büyük tarihçiler, üçüncü kısmında övülenler ve yerilenlerin ilanı, dördüncü kısımda vukua gelen garip olaylar anlatılmıştır. Müellif Kefe'de vefat etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 31).

5. Şairler

5.1. Bekayi-i Kefevî

Asıl ismi Abdulbaki olup Kefeli bir hatiptir. Tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a giderek İbrahim Gülşen'i den feyz almıştır. Akabinde Mevlevi Tarikatından da feyz alarak Şam Mevlevihane'sinde mesnevi okuyucusu olarak tayin edilmiştir. Tezkire-i Şuara yazarlarından Kınalızade Hasan Çelebi kendisiyle çağdaş olduğunu söylemektedir. Esrar Dede Tezkiresinde de şiirleri mevcuttur. H. 1000/1591-92 yılında vefat etmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 30 vd).

5.2. Gazi Giray

Kırım Girayları içinde şairlikçe önde gelenlerdendir. Bir ara İranlılara esir düşmüş, Osmanlı ordusu tarafından kurtarılmıştır. Üç dilde (Türkçe-Farsça-Arapça) şiir ve yazıları vardır. Musiki ilminde de mesafe almıştır. H. 1016/1607-08 tarihinde Akmescit de vefat ettiğinde oraya defnedilmiştir. Eserleri:

5.2.1. Divan: Bilinen tarazda yazılmış olup ancak basılmamıştır.

5.2.2. Gül ve Bülbül: Fuzulinin Bengu Bade'sine nazire olarak yazılmıştır. Bu da basılmamıştır.

5.2.3. Hoca Saddedin, Ganizade Nadiri, Hüseyin Kefevî gibi edebiyatçılarla yazıştığı mektupların toplandığı bir eseri daha olup bu da basılmamıştır (B. M. Tahir Bey, 1335: 20 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. II: 132).

5.3. Rezmi Bahadır Giray

Selamet Giray'ın oğludur. Dört sene altı ay Giray'lık yapmıştır. H. 1050/1640-41 yılında vefat etmiştir. Felsefi şiirleri vardır (B. M. Tahir Bey, 1335: 22).

5.4. Kefevî Mehmed Şefi'i Dede

Kırımda tahsilini tamamladıktan sonra Mevlana'ya olan aşkından dolayı Konya'ya gitmiştir. H. 1082/1671-72 tarihinde burada vefat etmiştir. Esrar Dede Tezkiresinde bazı şiirleri bulunmaktadır (B. M. Tahir Bey, 1335: 30; B. M. Tahir Bey, 1333, C. II: 396).

5.5. Lütfi

Meşhur şairlerden olup H. 1110/1698-99 tarihinde Kasım Paşa semtinde bir kazaya uğramıştır. Şairin şiir ve gazelleri vardır (B. M. Tahir Bey, 1335: 25).

5.6. Hacı Selim Giray

Remzi Bahadır Giray'ın oğludur. Üsküp civarında yaptığı savaş, meşhur şair Öziçeli Efendinin Gazanamesinde rivayet edilmektedir. H. 1116/1704-05 tarihinde vefat edip babasının yanına defnedilmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 23 vd).

5.7. Şerif Efendi

Dönemin bilinen etkili şairlerinden olup, Tezkire-i Şuara yazarlarından Selim Efendi ile çağdaştır. Şiirleri adı geçen eserde mevcuttur (B. M. Tahir Bey, 1335: 24).

5.8. II. Mengli Giray

Edebiyat ve şiire düşkün olan Kırım Hanlarındandır. İki defa Hanlık yapmıştır. H. 1152/1739-40 tarihinde vefat ederek Bahçesaray'da defnedilmiştir (B. M. Tahir Bey, 1335: 23).

5.9. Abdullah Ramiz Paşa

Doğum olarak Kırımlıdır. İstanbul'da ilim tahsilinden sonra değişik vazifelerde bulunmuş ve Kaptan Paşalığa kadar yükselmiştir. H. 1226/1881-82 tarihinde Yerköy civarında şehit edilmiştir. Mezarı Yerköy kasabası dışındaki kabristandadır. Geniş hayat hikâyesi oğlu izzet beyin Kaptan Paşaların hayatını anlattığı Harita-i Kapudanan-i Derya ismindeki eserinde vardır. Şiirlerinden bir kısmını içeren divançesi H. 1263/1846-47 tarihinde basılmıştır. Mevlevi tarikatına mensuptur (B. M. Tahir Bey, 1335: 28 vd; B. M. Tahir Bey, 1333, C. II: 313).

5.10. Halim Giray

III. Sultan Selim devrinde İstanbul'a gelerek edebiyatçılar ile birlikte olmuştur. Bir müddet sonra Kırım'a Bahadır Giray'ın maiyetine "Kalgaylık" payesiyle tekrar tayin olunmuş, daha sonra yine İstanbul'a geri dönerek Çatalca'da ikamet etmiştir. H. 1239/1823-24 yılında vefat ettiğinde Ferhat Paşa Cami bahçesine defnedilmiştir. Felsefi ve aşkla ilgili şiirleri mevcuttur. Basılmış divanı vardır. Kırım Hanlarının hayatını anlatan Gülben Hanan ismindeki eseri H. 1287/1870-71'de basılmıştır. Bu kitap birçok defa aynı isim veya Kırım Tarihi adıyla da, Kırımlı Osman Cevat Efendi tarafından basılmıştır (B. M. Tahir Bey, 1335: 18; B. M. Tahir Bey, 1333, C. II: 151).

5.11. Ziver Efendi

Yukarıda zikredilen Ferruh İsmail Efendinin oğludur. Sinop'ta ilim tahsil ederken H. 1245/1829-30 yılında vefat etmiştir. Fatih Tezkiresinde şiirleri bulunmaktadır (B. M. Tahir Bey, 1335: 27).

5.12. Ebubekir Rıfat Efendi

Kırımlı şairlerden olup tahsilini İstanbul'da yapmıştır. Bazı vezirlerin divan efendiliğinde ve H. 1246/1830-31 tarihinde Necip Paşa'nın sıra emanetinde kâtiplik vazifesinde bulunmuştur. Hac vazifesini tamamladıktan sonra Medine'de vefat etmiştir. Basılmış divanı vardır. Fatih Tezkiresinde gazeli ve şiirleri mevcuttur (B. M. Tahir Bey, 1335: 25).

5.13. Şahbaz Giray

Yukarıda zikredilen Halim Giray'ın seçkin bahadırlarındandır. H. 1252/1836-37 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Mahlaslı şiirleri vardır. Fatin Tezkiresinde şiir ve gazelleri bulunmaktadır (B. M. Tahir Bey, 1335: 26).

5.14. Fazıl Mehmed Paşa

Ulema bahsinde geçen Ebulbeka Kefevî'nin neslinden olup, doğum yeri Bosna'dır. Babası eski Sofya Kadısı Mustafa Nureddin Efendidir. Esaslı bir tahsil gördükten sonra devlet hizmetinde bulunmuştur. H. 1300/1882-83 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Sicilli Osmani de Üsküdar'da defnedildiği söylense de Galata Mevlevihane'si civarında defnedildiği kayıtlıdır. Mevlevi tarikatındandır. Evrad-ı Kebir-i Mevlana şerhi onun şairliğine bir delildir. Tertip edilmiş divanının bir nüshası Galata Mevlevihane'si Kütüphanesindedir (B. M. Tahir Bey, 1335: 27).

5.15. Nüzhet Efendi

Sivas doğumlu olan Nüzhet Efendi aslen Kırımlıdır. H. 1304/1886-87 tarihinde Sivas'ta vefat etmiştir. Eserleri

5.15.1. Terceme-i İzharul Hak: Hindli Rahmetullah Efendiye ait meşhur eserin birinci cildinin tercümesidir.

5.15.2. Mugnil Küttab: Edebiyat kaidelerinden bahseder.

5.15.3. Nüzhetül Münşe'at:

5.15.4. Muaddilül'İmla ve Mükemelül İnşa:

5.15.5. Kirli Çıkı: Kırım tarihine ait milli bir vakayı anlatır.

5.15.6. Letaifül Muhadarat: Müellifin bu eseri matbu değildir (B. M. Tahir Bey, 1335: 20).

6. Matematikçi ve Doktor Olanlar

6.1. Hüseyin Rıfkı Efendi

Kırıma bağlı Tuman beldesinden olup Şam Valiliğinde vefat ederek Muhiddin Arabi'nin yakınına defnedilen Emin Paşa'nın babasıdır. Mühendishanenin yapım yılı olan H. 1210/1795-96 tarihinden itibaren 22 yıl (B. M. Tahir Bey, 1335: 35) baş hocalık ünvanlıyla değişik derseler ve matematik ilimi anlatmıştır. O zamanki öğretmenler ve talebeler arasında Büyük Hüseyin Efendi ismiyle de tanınmıştır. H. 1232/1816-17 tarihinde Medine'de Ebniye-i Mukaddesinin tamirine memur olunduğu zaman orada vefat etmiştir. Eserleri:

6.1.1. Mecmuat'ül Mühendisin: Bu eser hakkında askeri müze müdürü Ahmed Muhtar Paşanın Ahvalname-i Müellifat-ı Askeriye-i Osmaniye adlı eserinde gerekli izahat vardır.

6.1.2. Lağım Risalesi: H. 1209/1794-95'de basılmıştır. Yazma bir nüshası da Manastır Kütüphanesindedir.

6.1.3. Usul-i Hendese: H. 1212/1797-98 tarihinde basılan bu eserin sonunda Melhuzat ve İ'tirazat başlığıyla hendese ilminin keyfiyeti hakkında geniş bir malumat vardır.

6.1.4. Müsellesat-ı Müsteviyye: Ayrı baskısı yapıldığı gibi Usul-i Hendese adlı eserle birlikte de basılmıştır.

6.1.5. Telhisul Eşkâl: H. 1239/1823-24'de Mısır'da basılmıştır.

6.1.6. El Medhal fi'l-Coğrafya:

6.1.7. Humbara Cedveli

6.1.8. Usul-i İstihkamat

6.1.9. Usul-i İnşa-i Tarik

6.1.10. İrtifa Risalesi: Arapçadır.

6.1.11. Feridetül Münire fi-İlmi Küre: eser Arapça kaleme alınmış olup basılmamıştır (B. M. Tahir Bey, 1335: 36 vd; B. M. Tahir Bey, 1342, C. III: 267).

6.2. Aziz Bey (Miralay Kırımî Aziz İdris Bey)

Türkçeye çevrilen eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Aziz Bey akranları arasında seçkin bir tabiptir. Fenn-i Emraz ve Fenn-i Teşhis'de üstat idi. Kendisi İstanbul'da doğmuş ise de babası Kırımlıdır. Tıbbiye mektebinden sonra dâhiliye hastalıkları ve kimya ilmiyle uğraştığı için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye müdür olmuş ve burada dâhiliye hastalıkları dersini okutmuştur. Bunun yanı sıra lügat ilmi ve gramerde de söz sahibidir. H. 1290/1873-74 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye de verdiği nutuk meşhurdur. H. 1295/1878-79 tarihinde 38 yaşında vefat etmiş ve Edirne Kapısı dışına defnedilmiştir. Basılı eserleri şunlardır:

6.2.1. Kimya-i Tıbbi

6.2.2. Emraz-ı Umumiye (B. M. Tahir Bey, 1335: 35 vd; B. M. Tahir Bey, 1342, C. III: 200 vd).

7. Sonuç

Bursalı Mehmed Tahir Bey, üç yüzyıldan fazla Osmanlı idaresinde kalan Kırım'ın eser veren entelektüel bilim insanlarını, altı ana grupta toplayarak Türk kültür hayatına kazandırmıştır. Pek çok eserin taranmasıyla elde edilen Kırımlı müelliflerin sayısı; Emir bin Osman Efendi ve Mustafa Efendi ile birlikte onyedisi Ulema, Muhammed Fakri Efendi de dâhil olmak üzere sekizi Meşayih, altısı Tarihçi, onbeşi Şair, bir Matematikçi ve bir de Doktor olmak üzere toplam kırksekiz ilim adamından müteşekkildir.

Kaynaklar

BURSALI Mehmed Tahir Bey, (1333) **Osmanlı Müellifleri**, C. I, İstanbul.

______, (1333), **Osmanlı Müellifleri**, C. II, İstanbul.

______, (1342), **Osmanlı Müellifleri**, C. III, İstanbul.

______, (1335), **İdare-i Osmaniye Zamanında Yetişen Kırımlı Müellifler**, İstanbul.

______, (1990), **Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri**, (Haz. Mehmed Sarı), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.